

Muntligt och skriftligt

av Göran Hägg, författarre

Skriften är den märkligaste av mänskliga uppfinningar. Den största av IT-revolutioner. Utan skrift ingen ordnad kunskap, inga längre sammanhang i tiden, ingen gräns mellan fakta och fiktion. Färdigheter och insikter riskerar hela tiden att gå förlorade. Det mesta måste göras på nytt i varje generation.

En mängd företeelser som vi tar för självklara kommer med skriften - texten som något fast och oföränderligt, författaren som en person skild från uppläsaren eller improvisatören, tanken att en historia har en början och ett slut.

Å andra sidan är gränsen mellan muntlighet och skriftlighet inte lika absolut som vi vanligen föreställer oss. "En bok är en maskin att tänka med," sa på sin tid Leo Tolstoj. Men fram till 1800-talet var den främst en maskin att prata med. Eller ibland att sjunga med. Ungefär som när vi ser påven hålla mässa på TV. Skrivtecknen var hjälp att komma ihåg vilka ljud man skulle frambringa. Man läste alltid högt. Även i enrum. Att det verkar konstigt beror bara på att vår kultur är till den grad skriftlig att vi glömmer att talet kom först. Bibliotek var således i gamla dagar bullriga ställen där man överröstade varandra för att höra vad man läste eller ljudade fram. Lite som vi ännu kan se på bilder från Koranskolor eller bland judiska rabbiner.

Det här påverkar givetvis också texten. Ska man verkligen förstå äldre litteratur, även prosa, bör man således egentligen höra den högläst eller rentav läsa den högt för sig själv. Den retoriskt uppbyggda textens långa, välsvavade meningar i en bok från 1700-talet, som är hopplöst krångliga då vi försöker bena ut dem vid modern, tyst läsning, blir begripliga och förföriskt medryckande när de i långsam takt klingar fram klädda i ljud och rytm.

Det tog lång tid att komma på att man kunde läsa annorlunda. Böcker var hursomhelst så dyra att det var meningslöst att tillverka dem annat än för kollektiv konsumtion genom högläsning inför en grupp lyssnare. Gamla tiders massmedium, det enda sätt på vilket en författare kunde

bli rik, var den muntliga teatern inför stor publik. Här gällde det att inte skriva ned något i onödan så att konkurrenterna kunde stjäla pjästexten. Några av Shakespeares pjäser är bevarade genom att spioner i publiken stått och stenograferat ner vad som sagts på scen. Förmodligen var därvid också inslaget av improvisation mycket större än vad vi i vår textfixerade tid har velat tro. Det berömda ställe där drottningen säger till Hamlet att han är för "fet" för att orka fäktas vidare är antagligen ett ställe där pojken som spelat drottning skojat med den vid det laget rundlagde stjärnaktör som hade huvudrollen. Spionen i publiken har tagit med det.

Det berättas vid några tillfällen i antiken om personer som kunde läsa tyst genom att titta på baksidan. Men bara som något mycket konstigt och ovanligt, ungefär som att kunna vifta med öronen.

I kulturer med bildskrift blir tystläsning vanlig tidigare. I Japan läste man tyst åtminstone kring år 1000 e Kr. I Europa blir det vanligt först i och med boktryckarkonsten. Biblioteken växer och blir tysta tempel vigda åt minnet. Men ännu de stora 1800-talsromanerna av Dickens, Dumas och Dostojevskij, Balzac och systrarna Brontë konsumerades främst just höglästa i familje- eller vänkretsen.

I fortsättningen är emellertid historien om tal och skrift främst historien om hur skriften påverkar talet. På medeltiden talade och folket i Europa och Norden en mängd dialekter utan klara gränser, medan de lärda skrev och läste högt för varandra på latin. När man började skriva på folkspråk måste man bestämma sig för en dialekt som bli norm för skriftspråket inom området. I Norden den dialekt som Bibeln översattes till. Således talar vi idag i Sverige den närkingska som Olaus Petri skrev. Det finns ingen naturlig språkgräns mot danska och norska. Svenskan når precis så långt som Gustav Vasa och hans efterföljare lyckades utsträcka sin makt. På andra sidan gränsen har de lokala dialekterna istället trängts undan av Kristian III:s danska bibel. Hade reformationen kommit under Kristian Tyrann hade vi förmodligen däremot haft ett och samma språk i hela Norden istället - kanske någon sorts ädelskånska.

Processen att skriftspråket tränger undan dialekter har accelererat med TV och nya medier. Ja,

dessutom påverkas det vanliga talspråket. I en rättstavningslära från förra sekelskiftet såg jag påpekandet att "n"-ljudet ibland stavas "nd"! I ord som hund, hundra och undra. Något sådant behöver inte sägas idag. Om jag hade skrivit den här artikeln för 20 år hade jag i förra meningen skrivit "nåt sånt", vilket jag tyckte var naturligt. Men numera säger alla i min omgivning faktiskt "något sådant".

Datoriseringen skyndar på processen. Våldiga massor av tyst text som ska ögnas igenom och överblickas snarare än avsmakas ljudligt.

Och ändå expanderar muntligheten minst lika mycket i vår kultur.

Det talade ordet, retoriskt utformat, fortsätter att vara det förnämsta påverkningsmediet. Särskilt i TV. I mediets barndom fick man på inga villkor "talking heads". Allt skulle vara bild och film. Numera är det istället just "soffan", där personer med smort munläder pratar till varandra och publiken, som är den mest utbredda och betittade - eller avlyssnade - programformen.

Kassettboken har blivit en stor kommersiell artikel på sistone - en direkt återgång till det gamla muntliga sättet att ta till sig text.

Även i de mest skriftspråkliga sammanhang bär vi minnet av muntligheten med oss. Jag brukar själv, när jag kommer till något alldeles ogenomträngligt stycke hos en tysk professor eller en ovanligt hopplös svensk kulturskribent eller en författare av bruksanvisningar för elektriska apparater, läsa eländet högt. Vanligen fattar jag det då. Det är helt uppenbart så att vissa av våra fattningsgåvor fortsätter att vara knutna till hörseln.

Gå därför gärna tillbaka och läs artikeln högt för er själva från början.

Göran Hägg

(Språka loss 2001) www.fungerandemedier.se

